

BADIIY NUTQNING ISHTIROKCHILARI

*S.D. Tursunkulov,
SamDCHTI o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy nutq va uning turli yo'llar bilan aniqlanishi, turli davrlarda tilning funksional-stilistik tahlili va sintagmatik munosabatlar xususida ayrim mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: badiiy nutq, badiiy axborot, badiiy adabiyot, badiiy uslub, stilistika

Bunda o'quvchi adresat vazifasini bajaradi, lekin pragmatik vaziyatning bevosita ishtirokchisi emas. Uning uchun asosiy narsa xabar qilingan narsaga o'ziga xos munosabat emas, balki matnning ijtimoiy-madaniy ma'nosi. Badiiy faoliyatning maqsadi uslub -muallifning his-tuyg'ularini etkazish, o'quvchida kayfiyatni shakllantirish.

1. Fazoviy-vaqtinchalik tashkilot (xronotop) badiiy nutqni turli yo'llar bilan aniqlash mumkin. Bu turli davrlar va sharoitlar bo'lishi mumkin, lekin faqat o'quvchi tanlaydi u tomonidan kelajak modeli sifatida qabul qilingan ba'zi tarkibiy qismlar harakatlar. Hodisalar turli tarixiy davrlarda sodir bo'lishi mumkin, shuning uchun xuddi shu davrda bir xil badiiy asar turlicha baholanadi. Va har bir yangi davr adabiy talqin qiladi va o'z yo'lida ishlaydi.

2. Antropotsentriklik, insonning qachon bilishini nazarda tutadi matnning barcha tarkibiy qismlari muhim, shu jumladan til parametrlari muhim; chunki inson shunchaki alohida ob'ekt emas balki uning tavsifi, u ham uning markazi, tamoyillarini belgilaydi adabiy matnni tashkil etadi.

3. Badiiy axborotning uch turi: mazmun-kontseptual, mazmun-faktik va mazmun-pastki matn¹. Agar muallif ba'zi bir tipik hodisalarni tasvirlasa, o'rgansa, tashqi dunyoda yoki shaxsning ichki dunyosida mavjud bo'lgan, keyin adabiy

---

¹ Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – С. 63.

matnning estetik va axloqiy xususiyatlari topiladi o'quvchi tomonidan idrok qilish kursi hisoblanadi.

4. Badiiy adabiyot muallif va o'quvchi o'rtasidagi kelishuvning bir turi sifatida ba'zi badiiy narsalarni o'zgartirish yoki o'tkazib yuborish tafsilotlardir. Muallif o'z ishida birlashtirishga intiladi xayoliy va real voqealarni. Buning sababi ichida badiiy asarning barcha xilma-xilligini tasvirlab bo'lmaydi hayotimizda sodir bo'ladigan voqealar.

5. Nutqni stilizatsiya qilish, buning natijasida o'quvchi so'z birikmalariga duch keladi va uning oddiy ongiga xos bo'lmagan iboralar (xususan, so'zlashuv nutqining alohida elementlari jonlilikka sabab bo'lishi mumkin tasvirlar va qahramonlarning samimiy his-tuyg'ularini etkazish).

6. Hissiy rang berish turli xil nutqlarda namoyon bo'ladi badiiy adabiyotda asar muallifi hamisha u yoki bu tarzda bo'ladi emotsional tildan foydalanadi. Bu funksiyaning mavjudligi bilan bog'liq badiiy nutq hissiy idrokning shakllanishi atrofda haqiqat, bu faqat u tufayli mumkin bo'ladi tilning ekspressiv vositalari orqali. Muallif keng doiradan foydalanadi leksik va sintaktik obrazli vositalar. Shuni ham ta'kidlash kerakki, o'zaro ta'sirni tahlil qilishda badiiy matn va asarni farqlash qiyinlashadi bu tushunchalar. Bu masala bilan, xususan, M.M. Bakhtin, K.A. Dolinin, Yu.M. Lotman va boshqalar shug'ullanishgan. Asar va matn faqat qarama-qarshilikda farq qilmaydi statik va dinamika, balki matnni umumiy va yuqoriroq deb tushunishda ham birida yopilgan mahsulotga nisbatan toifa ifodalangan bo'ladi.

Bu ish to'liq ramziy ma'noda tan olingan matnga aylanadi². Bular orasidagi farq tushunchalar ikki ilmiy yo'nalishda namoyon bo'ladi - adabiy tanqid va tilshunoslik. Tilshunoslik matnni o'rganadi - yozma ravishda aniqlanadi bayonot berdi³. Shu bilan birga, adabiy tanqid badiiy asar, shu jumladan uning yozilish tarixi, mualliflik g'oya, yozuvchining tarjimai holi va boshqalar. Umuman olganda,

---

² Барт Р. Лингвистика текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Лингвистика текста / Составление, общая редакция и вступительная статья Т. М. Николаевой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 451.

³ Успенский Б.А. Ego Loguens: Язык и коммуникативное пространство. – М.: Российск. Гос. гуманитар. Ун-т, 2007. – С. 13

tadqiqot badiiy asar hozirda uch darajada sodir bo‘ladi: ma’lum bir yozuvchining bevosita matni, kontekst madaniy an‘analar elementlari, shuningdek, gipermatn bilan ishlaydi haqida barcha mumkin bo‘lgan hukmlarni o‘z ichiga oladi ilmiy-biografik tanqidda adabiy asar⁴. Badiiy uslub - bu nutqning funksional uslubi badiiy adabiyotda qo‘llaniladi. Ushbu uslub ta’sir qiladi o‘quvchining tasavvuri va his-tuyg‘ulari, muallifning fikr va his-tuyg‘ularini tasvirlaydi; so‘z boyligining barcha boyligini, turli uslublarning imkoniyatlarini qo‘llaydi, nutqning obrazlilik, emotsionalligi bilan ajralib turadi⁵.

Badiiy uslubning xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Etkazish vositasi bo‘lgan til vositalari badiiy obraz, hissiy holat va kayfiyat hikoya qiluvchi.

2. Muallif va hikoyachining mos kelishi, shiddatli va to'sqinliksiz muallifning “men” ifodasi.

3. Stilistik figuralardan foydalanish, taqqoslash, metafora, metonimiya va boshqalar, emotsional va ekspressiv lug‘at, frazeologik birliklar.

4. Ko‘p uslublilik. So‘zlashuv vositalaridan foydalanish, publitsistik va boshqa uslublar ijodiy amalga oshirishga bog‘liq niyat. Bu uslub birikmalari muallif uslubini tashkil qiladi.

5. Nutqning noaniqligini qo‘llash –so‘zlar shunday tanlangan, ularning yordami bilan nafaqat tasvirlarni yarating, balki ularga sarmoya kiriting qandaydir yashirin ma‘no beradi.

6. Axborot uzatish funktsiyasi ko'pincha yashirin. Badiiy faoliyatning maqsadi uslub - muallifning his-tuyg‘ularini etkazish, o‘quvchida kayfiyatni shakllantirish⁶. Matn tilshunosligi nisbatan yaqindan rivojlana boshlaydi. Olimlar “matn” tushunchasining ta’rifi bo‘yicha tushunchaga keldi va, Shunga ko‘ra, bu sohada deyarli har bir tadqiqot matn va uning mazmuni haqida fikr yuritishdan boshlanadi berilgan tomonidan ko'rsatilgan narsalarni tavsiflovchi belgilar yoki xususiyatlar muddat.

---

⁴ Бенвенист Э. Общая лингвистика: пер. с фран. / Общ. ред., вст. ст. и комм. Ю. С. Степанова. Изд. 4-е. – М.: Либроком, 2010. – С. 42

⁵ Солганик Г.Я. Стилистика текста: Учеб. пособие. – М.: Флинта; Наука, 2000. – С. 21.

⁶ Там же. – С. 22-23.

Bu qiyin atama, uning ta'rifi bevosita bog'liq matnni o'rganishda tanlangan yondashuv. U lingvistik birlik sifatida olimlar nisbatan yaqinda aniqladilar. Shu bilan birga, matnlar xilma-xil va kommunikativ vaziyat, shaxsiy xususiyatlar bilan belgilanadi va boshqa ko'plab omillar, bu umumiy xususiyatlar va naqshlarni aniqlashni qiyinlashtiradi matn. Biroq, matn yaratish qobiliyati juda muhim, chunki u yo'qligi samarasiz muloqotga olib keladi.

Tilning funksional-stilistik tahlili yaqinda paydo bo'lgan. Lingvistik stilistika mustaqil fanga aylanganda tilshunoslikdagi yo'nalish -20-asrning o'rtalarida, shunga qaramay stilistika va nazariyaning asosini tashkil etgan g'oyalar ekanligi badiiy nutq ancha oldin paydo bo'lgan, ular hali ham bog'liq edi ilmiy izlanishlari bilan V.F. Gumboldt va A.A. Potebni⁷.

Badiiy matn muayyan turdagi matndir, Bu ko'pincha "badiiy" tushunchasi bilan belgilanadi ish". E'tibor bering, san'atning asosiy elementlari doimo usta va u qo'llagan badiiy vositalarning yig'indisi harakat qiladi va ular yaratgan san'at. Asosiy xususiyatlar badiiy asarning to'liqligi, yaxlitligi va tuzilishi kabi xususiyatlari⁸. Bu xususiyatlar san'at asari, muallifning mahoratli mehnati tufayli ustalar. Badiiy matn quyidagi funktsiyalarni bajarish uchun mo'ljallangan: yangi ma'lumotlarni yaratish, uzatish va saqlash.

O'quvchi adabiy matn birgalikda yaratilish natijasida hosil bo'lgan narsa bilan bog'liqdir ma'lumot, u muallif nima demoqchi bo'lganidan xabardor bo'lishi kerak. L.G. Babenko oldingi tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib, keldi degan xulosaga kelsak, ushbu kontseptsiyani ta'kidlab, turli tadqiqotchilar birinchi o'ringa chiqadilar uning tarkibiy qismlari bir xil emas⁹.

Olim quyidagi yondashuvlarni ishlab chiqdi matnni o'rganish: antropotsentrik, tekstotsentrik, lingvosentrik, kognitiv. Bu masalaning munozarali tabiatiga qaramay, mumkin taklif qilingan I.R.ni ko'rib chiqing. Galperinning

---

⁷ Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис / Отв. ред Т. В. Булыгина. – М.: Наука, 1992. – С. 90.

⁸ Федотова О.С. Эксплицитное присутствие автора в тексте англоязычного художественного произведения: мнение автора об особенностях современного ему мира. Вестник МГИМО. – 2013. – (4(31)). – С. 218

⁹ Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: учебник для вузов; Практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М.: Флинта, Наука, 2003. – С. 56.

“matn” tushunchasiga ta’rifi eng sig‘imli, ilmiy adabiyotlarda keltirilgan va aks ettiruvchi sifatida hodisaning tabiati: matn to‘liq, ob’ektiv, o‘z ichiga olgan nutq-ijodiy jarayonning yozma ishi nomi (sarlavha) va maxsus birliklar (superfrazza birliklar) va leksik, mantiqiy, grammatik, stilistik aloqalarning har xil turlariga ega, shuningdek, maqsadliligi va mavjudligi bilan farqlanadi. pragmatik munosabat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981.-С. 63.
2. Барт Р. Лингвистика текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Лингвистика текста / Составление, общая редакция и вступительная статья Т. М. Николаевой. – М.: Прогресс, 1978. – С. 451.
3. Успенский Б.А. Ego Loguens: Язык и коммуникативное пространство. – М.: Российск. Гос. гуманит. Ун-т, 2007. – С. 13
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика: пер. с фран. / Общ. ред., вст. ст. и комм. Ю. С.
5. Солганик Г.Я. Стилистика текста: Учеб. пособие. – М.: Флинта; Наука, 2000. – С. 21.
6. Там же. – С. 22-23.
7. Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис / Отв. ред Т. В. Булыгина. – М.: Наука, 1992. – С. 90.
8. Федотова О.С. Эксплицитное присутствие автора в тексте англоязычного художественного произведения: мнение автора об особенностях современного ему мира. Вестник МГИМО. – 2013. – (4(31)). – С. 218
9. Бабенко Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: учебник для вузов; Практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М.: Флинта, Наука, 2003. – С. 56.
10. Турниязов, Б. Н. (2021). ФАКТИВЛИК ASOSIDAGI KAUZATSIYA. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(1-1)

11. Turniyazov, B., & Saidova, S. (2020, December). ACTIVITY IN CAUCASUS. In Конференции